

TERJEMAHAN RITUAL ISLAM DALAM NOVEL *RIMBA HARAPAN* KEPADA BAHASA PERANCIS

(The Translation of Islamic Rituals in the Novel Rimba Harapan into French)

Wan Anis Ilani Wan Kamaruddin
ywk.anisilani@gmail.com

*Haslina Haroon
haslina@usm.my

Bahagian Pengajian Terjemahan dan Interpretasi,
Pusat Pengajian Ilmu Kemanusiaan,
Universiti Sains Malaysia.

Published online: 5 December 2019

To Cite: Wan Anis Ilani Wan Kamaruddin dan Haslina Haroon.
(2019). Terjemahan Ritual Islam dalam Novel *Rimba Harapan*
kepada Bahasa Perancis. *Malay Literature*, 32(2), 279-310.

Abstrak

Elemen keagamaan merupakan aspek budaya yang sering menimbulkan masalah dalam terjemahan. Hal ini sedemikian kerana elemen keagamaan yang tertentu lazimnya hanya benar-benar dapat difahami oleh masyarakat yang mengamalkan ajaran agama tersebut. Jika elemen keagamaan tersebut ingin disampaikan kepada kumpulan pembaca yang lain yang mempunyai kepercayaan yang berlainan dan menggunakan bahasa yang berlainan, penterjemah perlu mencari mekanisme yang sesuai untuk menyampaikan maksud elemen keagamaan tersebut. Dengan mengambil kira hal ini, kajian ini bertujuan untuk mengenal pasti cara elemen ritual Islam yang terkandung dalam novel *Rimba Harapan* diterjemahkan ke dalam bahasa Perancis. Untuk menjalankan kajian ini, pertama sekali elemen ritual Islam dalam novel ini dikenal pasti. Kemudian, setiap ritual Islam yang dikenal pasti ini dicari padanannya dalam teks terjemahan bahasa Perancis. Seterusnya, data yang dikutip yang terdiri daripada pasangan perkataan bahasa Melayu-bahasa Perancis dianalisis dengan menggunakan kerangka prosedur terjemahan yang dicadangkan oleh Franco Aixelá (1996). Berdasarkan analisis yang dilakukan, terdapat

31 elemen ritual Islam dalam novel bahasa Melayu. Analisis terhadap pasangan perkataan bahasa Melayu-bahasa Perancis menunjukkan bahawa penterjemah menggunakan kedua-dua prosedur pengekalan dan penggantian dalam proses terjemahan. Melalui penggunaan kedua-dua prosedur ini, dapat disimpulkan bahawa penterjemah bukan sahaja cuba untuk mengekalkan keaslian teks sumber, iaitu melalui penggunaan prosedur pengekalan tetapi juga cuba untuk memastikan pembaca sasaran dapat memahami teks terjemahan dengan baik, iaitu melalui penggunaan prosedur penggantian.

Kata kunci: Elemen budaya, ritual keagamaan, Islam, prosedur terjemahan, kesusasteraan Melayu

Abstract

Religious elements are cultural aspects that often pose a problem in translation due to the fact that certain religious elements can only be fully understood by the people who practice the religion. If these religious elements need to be conveyed to a group of readers who have different beliefs and who use a different language, the translator needs to find a suitable mechanism in order to transmit these religious elements to the reader. In view of this, the aim of this study is to determine how Islamic rituals found in the novel Rimba Harapan [Jungle of Hope] are translated into French. To carry out the study, Islamic rituals in the novel were first identified. Each Islamic ritual was then mapped to its equivalent in the French translation. Next, the data collected in the form of Malay–French word pairs was analysed using the framework of translation procedures proposed by Franco Aixelá (1996). The analysis carried out revealed a total of 31 Islamic rituals in the Malay novel. An analysis of the Malay–French word pairs shows that the translator used both techniques—retention and substitution—in the process of translating. Through the use of both techniques, it can be concluded that the translator attempted not only to retain the originality of the source text, specifically through retention, but also to ensure that the target readers are able to fully understand the translation, specifically through substitution.

Keywords: Cultural elements, religious rituals, Islam, translation procedures, Malay literature

PENDAHULUAN

Terjemahan memainkan peranan yang penting dalam menyebarkan sastera dalam bahasa tertentu kepada pembaca di seluruh dunia. Melalui terjemahan, sebuah karya yang berasal daripada satu bahasa dan budaya yang khusus dipindahkan ke persekitaran yang baharu, yang melibatkan bahasa dan budaya yang baharu.

Budaya dapat ditakrifkan sebagai “*the way of life and its manifestations that are peculiar to a community that uses a particular language as its means of expression*” (Newmark, 1988, p. 94). Budaya juga dapat difahami sebagai “*a complex of beliefs, attitudes, values, and rules which a group of people share*” (Larson, 1984, p. 431). Dalam menghuraikan elemen budaya dalam konteks penterjemahan, Baker (2011) menjelaskan bahawa teks sumber mungkin mengandungi perkataan yang mengungkapkan konsep berkaitan budaya yang langsung tidak difahami atau diketahui dalam budaya sasaran, iaitu konsep yang bersifat “*abstract or concrete; it may relate to a religious belief, a social custom, or even a type of food*” (Baker, 2011, p. 18).

Berdasarkan Berdasarkan takrifan yang diberikan, dapat dikatakan bahawa budaya merupakan perkara yang kompleks dan meliputi pelbagai aspek kehidupan dalam sesebuah masyarakat. Salah satu aspek budaya ialah unsur kepercayaan atau keagamaan. Hal ini dapat dilihat dalam takrifan budaya oleh Larson (1984) dan Baker (2011) yang mengandungi perkataan *belief* (kepercayaan) dan *religious belief* (kepercayaan agama). “Agama” pula ditakrifkan oleh Pusat Rujukan Persuratan Melayu (PRPM, 2017), Dewan Bahasa dan Pustaka (DBP) sebagai “kepercayaan pada Tuhan dan sifat-sifat serta kekuasaan Tuhan dan penerimaan ajaran dan perintah-Nya” (“Agama”, t.t.).

Dalam konteks penterjemahan, perbezaan budaya dan kepercayaan antara masyarakat yang berbeza berpotensi untuk menimbulkan masalah kepada penterjemah. Secara khususnya, elemen tertentu dalam budaya yang berbeza melahirkan masyarakat yang turut mempunyai nilai, pandangan dan fahaman yang berbeza. Elemen penting dalam sesuatu agama, misalnya, hanya dapat dihayati dan difahami sepenuhnya oleh orang-orang yang menganuti agama tersebut. Perbezaan dari segi fahaman dan pandangan antara kumpulan pembaca yang berbeza inilah yang harus ditangani dengan sebaik-baiknya oleh penterjemah, iaitu memahaminya dari sudut pandangan pembaca sumber dan menterjemahnya untuk

pembaca sasaran yang mungkin mempunyai pandangan dan fahaman yang berbeza. Larson (1984) menjelaskan bahawa:

... the writer of the source document assumed the beliefs, attitudes, values, and rules of the audience for which he wrote. The translator will need to understand them in order to adequately understand the source text and adequately translate it for people who have a different set of beliefs, attitudes, values, and rules.

(Larson, 1984, p. 431)

Kepentingan elemen keagamaan dicerminkan melalui pelbagai kajian yang dijalankan dalam bidang penterjemahan yang meneliti aspek ini di samping aspek budaya yang lain. Idris (2012), misalnya, meneliti terjemahan aspek makanan, pakaian dan elemen keagamaan dalam konteks bahasa Arab-bahasa Melayu, manakala Teilanyo (2007) meneliti terjemahan sistem perkahwinan, seni dan tarian, istilah persanakan dan konsep Tuhan dalam konteks bahasa Ijo (Nigeria)-bahasa Inggeris. Elewa (2014) dan Pirnajmuddin dan Zamani (2012) pula meneliti secara khusus terjemahan elemen agama Islam dalam teks agama kepada bahasa Inggeris. Mehawesh dan Sadeq (2014) dan Muhaidat dan Neimneh (2011) juga meneliti terjemahan elemen agama Islam dalam bahasa Inggeris tetapi memberikan fokus pada elemen agama Islam yang terkandung dalam teks fiksiyen.

Seperti yang dijelaskan di atas, cabaran utama dalam terjemahan elemen keagamaan ialah perbezaan antara pembaca teks sumber dengan pembaca sasaran. Hal ini demikian kerana pembaca sasaran mungkin mempunyai sistem kepercayaan yang berbeza daripada sistem kepercayaan pembaca teks sumber. Selain itu, konsep dalam agama tertentu juga mendukung makna yang khusus yang hanya dapat difahami dan dihayati oleh masyarakat yang mengamalkan agama tersebut. Oleh itu, penterjemah perlulah bijak menangani terjemahan elemen keagamaan supaya makna yang terkandung dalam teks asal dapat disampaikan kepada pembaca sasaran yang mungkin mempunyai sistem kepercayaan yang berbeza.

Dengan mengambil kira cabaran yang dihadapi dalam penterjemahan elemen keagamaan, kajian ini meneliti isu tersebut dalam konteks teks kesusasteraan, dengan memberikan fokus pada satu pasangan bahasa yang khusus, iaitu bahasa Melayu-bahasa Perancis, dan pada elemen keagamaan yang khusus, iaitu elemen ritual Islam. Secara khususnya, kajian ini bertujuan untuk mengenal pasti elemen ritual Islam yang terdapat

dalam teks sumber berbahasa Melayu dan seterusnya menghuraikan prosedur yang digunakan oleh penterjemah untuk menterjemah elemen ritual tersebut kepada bahasa Perancis. Sumber data untuk kajian ini ialah novel *Rimba Harapan* (1986) oleh Keris Mas dan terjemahannya dalam bahasa Perancis, *La Jungle de l'Espoir* (2009). Teks dalam bahasa Melayu diterbitkan oleh Dewan Bahasa dan Pustaka, Kementerian Pelajaran Malaysia, Kuala Lumpur, manakala teks terjemahan dalam bahasa Perancis diterbitkan oleh Institut Terjemahan Negara Malaysia (ITNM), yang kini dikenali sebagai Institut Terjemahan & Buku Malaysia (ITBM).

SOROTAN KEPUSTAKAAN

Perkataan *religion* atau agama dapat ditakrifkan sebagai “*an institution with a recognized body of communicants who gather together regularly for worship, and accept a set of doctrines offering some means of relating the individual to what is taken to be the ultimate nature of reality*” (Reese, 1980, p. 488). Lebih jelas lagi, *religion* ditakrifkan sebagai:

a cultural phenomenon consisting of a complex of beliefs, values, attitudes and practices, typically making references to entities of a sacred or supernatural kind and usually having amongst its goal the attainment of salvation and the provision of meaning. It generally manifests itself in an institutional form exhibiting such conspicuous features as organized and collective rituals, a priesthood, and buildings dedicated to ceremonial activities (churches, temples, etc.).

(Clack & Clack, 2008, p. 6)

Oleh itu, berdasarkan takrifan ini, sesuatu agama itu terdiri daripada beberapa elemen seperti kepercayaan, nilai, sikap dan amalan yang berkait rapat dengan kewujudan satu entiti yang suci atau ghaib, di samping penzahiran kepercayaan, nilai, sikap dan amalan ini dalam bentuk ritual, golongan agamawan, bangunan, dan elemen material yang lain.

Smart (1969) menggunakan perkataan “dimensi” untuk merujuk elemen yang terkandung dalam sesebuah agama. Oleh itu, menurut beliau, sesuatu agama itu merangkumi beberapa dimensi, iaitu (1) dimensi ritual, (2) dimensi mitos, (3) dimensi doktrin, (d) dimensi etika, (4) dimensi sosial, dan (5) dimensi pengalaman (Smart, 1969, pp. 6-12). Molloy (2002) pula mengemukakan beberapa ciri yang lazimnya ditemui dalam mana-mana sistem kepercayaan yang dianggap dan diterima sebagai

agama. Ciri-ciri yang dikemukakan oleh Molloy (2002) ini tidak banyak bezanya daripada dimensi agama yang dikemukakan oleh Smart (1969). Terdapat juga persamaan antara ciri-ciri yang dikemukakan oleh Molloy (2002) ini dengan takrifan agama yang diberikan oleh Clack dan Clack (2008). Ciri-ciri agama oleh Molloy (2002) adalah seperti yang berikut:

- (1) sistem kepercayaan (*belief system*) yang terkandung dalamnya tafsiran tentang alam ini dan peranan manusia di dalamnya;
- (2) masyarakat (*community*), iaitu kumpulan manusia yang berkongsi sistem kepercayaan ini dan mengamalkan ajarannya;
- (3) mitos atau kisah penting (*central myths*) yang menzahirkan kepercayaan dalam agama tersebut;
- (4) upacara (*ritual*) tertentu yang menggambarkan kepercayaan penganutnya;
- (5) etika (*ethics*) atau peraturan tentang tingkah laku dalam masyarakat;
- (6) pengalaman emosi (*characteristic emotional experiences*) yang berkaitan dengan agama yang dianuti, misalnya, kepatuhan, penyesalan, kebahagiaan dan ketenangan jiwa;
- (7) ekspresi material (*material expression*) yang berkaitan dengan agama tersebut, misalnya, objek yang digunakan dalam ritual, pakaian, bangunan, lagu dan sebagainya; dan
- (8) kesucian (*sacredness*), yang dizahirkan melalui penggunaan bahasa, pakaian dan seni bina yang tertentu (2002, pp. 6-7).

Kesemua ciri yang dikemukakan oleh Molloy (2002) ini dapat dilihat dalam agama Islam. Ritual atau amalan dalam agama Islam, misalnya, dizahirkan melalui rukun Islam, iaitu mengucap dua kalimah syahadah, mendirikan solat, menunaikan zakat, berpuasa pada bulan Ramadan dan menunaikan haji di Mekah. Terdapat juga ritual yang lain, misalnya upacara penyembelihan semasa Hari Raya Aidiladha dan ritual sai' atau berjalan berulang-alik antara Safa dan Marwah sebanyak tujuh kali semasa menunaikan ibadat haji.

Elemen agama sering diterapkan dalam teks kesusasteraan, dan hal ini bukanlah perkara yang aneh. Setiap teks lazimnya berlatarbelakangkan budaya dan cara kehidupan yang berteraskan agama yang tertentu. Agama tersebut pula mungkin ditonjolkan atau tidak ditonjolkan oleh

penulis. Dalam hal ini, terdapat beberapa orang penulis terkemuka dunia yang secara jelas memilih untuk menonjolkan elemen keagamaan dalam karya mereka. Sebagai contoh, Graham Greene, seorang novelis Inggeris, menyelitkan unsur agama Kristian dalam novelnya *The Power and the Glory* (1940), manakala Naguib Mahfouz, seorang novelis Mesir, memperlihatkan hubungan antara agama Islam, Kristian dan Yahudi dalam novel beliau, *Children of Gebelawi* (1959). Naguib Mahfouz juga banyak menggunakan ungkapan daripada al-Quran dalam novel beliau, *Palace of Desire* (2011) dan *The Beginning and the End* (2016). Novel *Siddhartha* (1951), yang pertama kali diterbitkan pada 1922, oleh penulis Jerman, Hermann Hesse, mempunyai tema yang berkaitan dengan agama Buddha, manakala Khaled Hosseini, penulis Afghanistan-Amerika pula menyelitkan unsur agama Islam dalam novel pertama beliau, *The Kite Runner* (2003).

Di Malaysia, elemen keagamaan dapat dilihat bukan sahaja dalam sastera Melayu klasik tetapi juga dalam sastera Melayu moden, khususnya bermula pada tahun 1970-an. Sejarah penerbitan karya sastera yang mempunyai unsur Islam dihuraikan dengan jelas oleh Ilias Zaidi (2007):

Sasterawan yang begitu peka dengan ketibaan abad ke-15 Hijrah pada akhir dekad 1970an, menganggapnya sebagai zaman terpenting kebangkitan Islam bagi menebus kembali maruah dan keagungan Islam dan zaman kebanggaan umat Islam. Justeru rancaklah penerbitan novel berunsurkan Islam sebagai manifestasi daripada gerakan kebangkitan Islam itu, terutamanya daripada pengarang-pengarang terkenal seperti Keris Mas, Shahnnon Ahmad, S. Othman Kelantan, Azizi Haji Abdullah, dan karyawan muda berbakat besar seperti Harun Haji Salleh dan Mana Sikana. Lahirlah karya-karya besar seperti *Saudagar Besar dari Kuala Lumpur* dan *Rimba Harapan* sebagai buah tangan Keris Mas; *Tok Guru* dan *Al-Syiqaq 1* daripada Shahnnon Ahmad, *Hidayah* daripada Harun Haji Salleh dan *Ruang Perjalanan* daripada S. Othman Kelantan yang dikemuncaki dengan *Imam*, buah tangan Abdullah Hussein pada 1995.

(Ilias Zaidi, 2007, p. 173)

Berdasarkan petikan ini, dapat dilihat bahawa novel *Rimba Harapan* karya Keris Mas merupakan salah satu daripada karya sastera Melayu yang dikatakan mempunyai unsur agama Islam yang ketara.

Disebabkan sesuatu elemen keagamaan itu secara umumnya hanya dapat difahami dengan tepat oleh masyarakat yang mengamalkan ajaran

agama tersebut, maka timbul persoalan tentang cara yang terbaik untuk menangani terjemahan elemen keagamaan kepada satu bahasa yang lain, khususnya dalam bahasa yang digunakan oleh masyarakat yang secara umumnya tidak mengamalkan ajaran agama tersebut. Persoalan ini dibangkitkan oleh Holt (2004) ketika membincangkan terjemahan wacana Islam daripada bahasa Arab kepada bahasa Inggeris. Secara khususnya beliau mempersoalkan sama ada “*a text expressly antithetical to another culture can be translated into the language of that ‘Other’*” (Holt, 2004, p. 63). Kesukaran dalam penterjemahan elemen keagamaan ini diakui sendiri oleh Larson (1984) yang menegaskan bahawa

... terms which deal with the religious aspects of a culture are usually the most difficult, both in analysis of the source vocabulary and in finding the best receptor language equivalents. The reason is that these words are intangible and many of the practices are so automatic that the speakers of the language are not as conscious of the various aspects of meaning involved.

(Larson, 1984, p. 180)

Dengan mengambil kira hal ini, perbincangan yang seterusnya akan memberikan fokus terhadap beberapa pendekatan yang diambil dalam penterjemahan elemen keagamaan daripada satu bahasa kepada bahasa yang lain, dalam konteks teks kesusasteraan.

Antara karya fiksiyen yang jelas mempunyai elemen agama Islam ialah karya yang dihasilkan oleh Naguib Mahfouz, penulis dari Mesir yang merupakan pemenang Hadiah Nobel dalam bidang kesusasteraan pada tahun 1988. Terjemahan novel-novel beliau kepada bahasa Inggeris telah menarik minat para pengkaji, misalnya, Muhaidat dan Neimneh (2011) dan Mehawesh dan Sadeq (2014), untuk meneliti secara khusus cara penterjemah menangani terjemahan elemen agama Islam yang terkandung dalam novel-novel beliau dalam bahasa Inggeris.

Menurut Muhaidat dan Neimneh (2011), terdapat dua bentuk elemen keagamaan dalam novel *Palace of Desire* karya Naguib Mahfouz, iaitu (1) ungkapan daripada al-Quran, dan (2) ungkapan oleh Nabi Muhammad SAW atau rujukan kepada beliau. Kajian oleh Muhaidat dan Neimneh (2011) mendapati bahawa penterjemah menggunakan beberapa prosedur khusus dalam terjemahan elemen agama Islam dalam novel Naguib Mahfouz kepada bahasa Inggeris. Misalnya, terdapat ungkapan daripada al-Quran dalam novel *Palace of Desire* yang tidak dinyatakan dengan

jelas sumbernya oleh penulis asal kerana penulis mengandaikan bahawa pembaca yang berbahasa Arab sudah sedia maklum tentang sumber tersebut. Dalam hal ini, penterjemah menterjemah ungkapan tersebut dengan menyertakan sumbernya dalam teks terjemahan untuk membantu pemahaman pembaca sasaran. Penggunaan prosedur sebegini bukan sahaja membantu pembaca malah menunjukkan bahawa penterjemah dapat memahami teks sumber dengan baik dan mempunyai kecekapan antara budaya yang baik. Selain itu, rujukan yang berkaitan dengan Nabi Muhammad SAW diterjemahkan dengan menambah maklumat yang relevan untuk menjadikan mesejnya lebih jelas kepada pembaca sasaran. Pada masa yang sama, penterjemah memahami bahawa penambahan maklumat mungkin juga akan mengganggu pembacaan pembaca sasaran. Oleh itu, dalam sesetengah keadaan, penterjemah hanya menyampaikan mesej asal sahaja tanpa merujuk ungkapan asal yang terdapat dalam teks sumber.

Selain novel *Palace of Desire*, terdapat satu lagi karya Naguib Mahfouz yang juga mengandungi elemen agama Islam, iaitu novel bertajuk *The Beginning and the End*. Mehawesh dan Sadeq (2014) yang mengkaji novel asal dalam bahasa Arab dan terjemahannya dalam bahasa Inggeris, mendapati terdapat 169 ungkapan berkaitan agama Islam dalam novel ini. Melalui penelitian mereka terhadap novel ini dan terjemahannya, didapati bahawa penterjemah adakalanya memilih prosedur penyesuaian budaya, iaitu menggantikan ungkapan yang mempunyai unsur agama Islam dengan ungkapan setara yang biasanya digunakan dalam bahasa sasaran. Walau bagaimanapun, penggunaan ungkapan setara dalam bahasa sasaran ini menyebabkan elemen agama Islam yang wujud dalam ungkapan asal tidak lagi kelihatan dalam teks terjemahan. Selain itu, penterjemah juga didapati menggunakan prosedur pengguguran. Prosedur ini digunakan apabila sesuatu ungkapan atau perkataan dalam teks sumber tiada padanan dalam bahasa sasaran atau apabila ungkapan tersebut dirasakan tidak dapat diterima oleh pembaca sasaran. Mehawesh dan Sadeq (2014) juga mendapati terdapat terjemahan yang tidak jelas, khususnya apabila ungkapan agama Islam dikekalkan dalam teks terjemahan tetapi tidak disertakan dengan maklumat yang menerangkan maksud ungkapan tersebut.

Berdasarkan tinjauan yang dilakukan, penterjemah sebenarnya dapat menggunakan pelbagai prosedur dalam usaha menterjemah elemen keagamaan daripada satu bahasa kepada satu bahasa yang lain. Prosedur yang digunakan secara umumnya memperlihatkan usaha penterjemah

untuk memastikan teks sasaran dapat difahami dengan baik oleh pembaca sasaran. Dengan mengambil kira tinjauan ini, kajian ini akan (1) mengenal pasti elemen ritual Islam yang terdapat dalam novel *Rimba Harapan*, dan (2) menentukan dan menghuraikan prosedur yang digunakan oleh penterjemah untuk menterjemah elemen ritual tersebut dalam bahasa Perancis. Bahagian yang seterusnya akan menghuraikan metodologi kajian ini.

METODOLOGI

Untuk mengenal pasti elemen ritual Islam yang terdapat dalam novel *Rimba Harapan*, kajian ini memanfaatkan pandangan Molloy (2002) dan Clack dan Clack (2008) bahawa ritual mencerminkan kepercayaan keagamaan seseorang. *Cambridge Dictionary* (2019) mentakrifkan perkataan *ritual* sebagai “*a set of fixed actions and sometimes words performed regularly, especially as part of a ceremony*” (“Ritual”, t.t.). Oleh itu, ungkapan “ritual Islam” dapat difahami sebagai apa-apa juga perbuatan yang dilakukan atau ujaran yang diungkapkan secara tetap dan dengan cara yang tertentu, yang mencerminkan kepercayaan seseorang terhadap agama Islam.

Seperti yang dinyatakan sebelum ini, ritual dalam agama Islam dizahirkan melalui rukun Islam, iaitu mengucap dua kalimah syahadah, mendirikan solat, menunaikan zakat, berpuasa pada bulan Ramadan dan menunaikan haji di Mekah. Walau bagaimanapun, elemen ritual Islam juga merangkumi perkara seperti doa, wirid, tahlil serta pengucapan kalimah tertentu dalam agama Islam kerana semua perkara ini melibatkan perbuatan dan ujaran yang mencerminkan kepercayaan seseorang terhadap agama Islam.

Setelah elemen ritual Islam dikenal pasti dalam novel *Rimba Harapan*, setiap elemen ini dicari padanannya dalam teks terjemahan bahasa Perancis. Langkah ini menghasilkan pasangan perkataan bahasa Melayu-bahasa Perancis yang seterusnya dapat dianalisis untuk mengenal pasti prosedur yang digunakan oleh penterjemah untuk menterjemah elemen ritual tersebut dalam bahasa Perancis. Untuk mengenal pasti prosedur terjemahan yang digunakan, kajian ini memanfaatkan prosedur terjemahan yang dicadangkan oleh Franco Aixelá (1996). Prosedur ini digunakan oleh Franco Aixelá (1996) untuk meneliti terjemahan elemen budaya atau *culture-specific items* yang didefinisikan sebagai apa-apa sahaja elemen dalam suatu budaya yang membentuk *intercultural gap* atau jurang antara budaya dalam proses terjemahan. Dengan kata lain, elemen

budaya menjadi cabaran dalam terjemahan bukan kerana elemen ini berasal daripada satu budaya asing tetapi kerana elemen ini menimbulkan jurang dari segi pemahaman pembaca. Oleh itu, sesuatu elemen itu hanya boleh dilabelkan sebagai elemen budaya dengan merujuk pada pembaca sasarannya. Dengan kata lain, sesuatu perkataan itu dapat diklasifikasikan sebagai elemen budaya jika makna perkataan tersebut diandaikan tidak dapat difahami sepenuhnya oleh pembaca sasaran. Secara khususnya, elemen budaya atau *culture-specific items* ditakrifkan sebagai:

... those textually actualized items whose functions and connotations in a source text involve a translation problem in their transference to a target text, whether this problem is a product of the nonexistence of the referred item or of its different intertextual status in the cultural system of the readers of the target text.

(Franco Aixelá, 1996, p. 58)

Seperti yang telah dijelaskan sebelum ini, elemen keagamaan juga terangkum dalam elemen budaya, seperti yang dapat dilihat dalam takrifan budaya oleh Larson (1984) dan Baker (2011). Disebabkan hal ini, prosedur terjemahan yang dikemukakan oleh Franco Aixelá (1996) dimanfaatkan untuk meneliti terjemahan elemen ritual Islam yang terdapat dalam novel *Rimba Harapan*.

Franco Aixelá (1996, pp. 61-64) mengutarakan dua kumpulan utama prosedur terjemahan, iaitu yang berbentuk pengekaln (*conservative*) dan yang berbentuk penggantian (*substitutive*). Prosedur pengekaln merangkumi: (1) pengulangan (*repetition*), (2) adaptasi ortografik (*orthographic adaptation*), (3) terjemahan linguistik (*linguistic (non-cultural) translation*), (4) glos luaran (*extratextual gloss*), dan (5) glos dalaman (*intratextual gloss*). Yang berikut merupakan huraian bagi setiap prosedur ini:

- (1) Pengulangan – melalui prosedur ini, rujukan asal dikekalkan dalam teks terjemahan. Menurut Franco Aixelá (1996), walaupun prosedur ini mencerminkan rasa hormat penterjemah kepada teks asal, penggunaan prosedur ini pada masa yang sama meningkatkan lagi sifat dan ciri asing rujukan tersebut kepada pembaca sasaran disebabkan pengekaln bentuk linguistiknya dan jarak antara budaya sumber dengan budaya sasaran.

- (2) Adaptasi ortografik – prosedur ini melibatkan transkripsi dan transliterasi, terutamanya apabila rujukan asal ditulis menggunakan aksara yang berbeza daripada aksara yang digunakan dalam budaya sasaran.
- (3) Terjemahan linguistik – prosedur ini melibatkan penggunaan satu rujukan yang lain daripada budaya sumber yang mempunyai makna denotasi yang hampir sama dengan elemen budaya dalam teks sumber tetapi dapat difahami oleh pembaca sasaran. Contoh terjemahan linguistik yang diberikan oleh Franco Aixelá (1996) yang melibatkan terjemahan daripada bahasa Inggeris kepada bahasa Sepanyol ialah nama *Queen Elizabeth* yang diterjemahkan menjadi *la reina Isabel*. Nama *la reina Isabel* ialah nama dalam bahasa Sepanyol yang boleh difahami oleh pembaca sasaran yang berbahasa Sepanyol sebagai nama yang merujuk Ratu Elizabeth.
- (4) Glos luaran – prosedur ini melibatkan penggunaan salah satu prosedur yang dinyatakan sebelum ini tetapi pada masa yang sama penterjemah memasukkan penerangan tentang elemen budaya tersebut. Penerangan ini ditandai dengan jelas dalam teks melalui penggunaan nota kaki, nota hujung, glosari atau ulasan/terjemahan dalam kurungan atau dalam huruf condong.
- (5) Glos dalaman – prosedur ini juga melibatkan pengekalan elemen budaya sumber dalam teks terjemahan yang ditambah dengan penerangan oleh penterjemah. Walau bagaimanapun, tidak seperti penerangan dalam glos luaran, penerangan dalam glos dalaman diselitkan dalam teks terjemahan supaya tidak mengganggu pembacaan pembaca sasaran. Contoh glos dalaman yang diberikan oleh Franco Aixelá (1996) yang melibatkan terjemahan daripada bahasa Inggeris kepada bahasa Sepanyol ialah nama “St. Mark” dalam teks sumber bahasa Inggeris yang diterjemahkan dengan sedikit penerangan dan menjadi “Hotel St. Mark” dalam teks berbahasa Sepanyol. Prosedur glos dalaman ini menyebabkan rujukan yang bersifat implisit dalam teks sumber menjadi eksplisit dalam teks terjemahan.

Menurut Franco Aixelá (1996, pp. 63-64), prosedur penggantian pula merangkumi: (1) sinonim (2) keuniversalan terhad (*limited universalisation*), (3) kesejagatan mutlak (*absolute universalisation*),

(4) naturalisasi (*naturalisation*), (5) pengguguran (*deletion*) dan (6) penciptaan bebas (*autonomous creation*). Yang berikut merupakan huraian bagi setiap prosedur ini:

- (1) Sinonim – melalui prosedur ini, penterjemah menggantikan elemen budaya teks sumber dengan bentuk rujukan yang bersinonim dengannya. Melalui penggunaan prosedur ini, penterjemah tidak mengulang elemen budaya sumber tersebut dalam teks terjemahan. Contoh penggunaan prosedur sinonim yang diberikan oleh Franco Aixelá (1996) melibatkan nama seorang watak, Samuel Spade. Nama ini diterjemahkan dalam bahasa Sepanyol menjadi “Samuel” sahaja atau dengan menggunakan padanan berbentuk deskriptif.
- (2) Keuniversalan terhad – melalui prosedur ini, elemen budaya dalam teks sumber digantikan dengan satu elemen budaya yang lain yang lebih mudah untuk difahami oleh pembaca sasaran. Contoh penggunaan prosedur keuniversalan terhad yang diberikan oleh Franco Aixelá (1996) ialah *American football* yang diterjemahkan ke dalam bahasa Sepanyol menjadi *un balón de rugby* (bola ragbi).
- (3) Keuniversalan mutlak – prosedur ini hampir sama dengan prosedur keuniversalan terhad. Walau bagaimanapun, dalam prosedur ini, penterjemah memilih padanan yang bersifat neutral. Contohnya, *Chesterfield*, yang merujuk sejenis sofa yang mempunyai bentuk yang khusus, yang diterjemahkan dalam bahasa Sepanyol menjadi *un sofà* (sofa).
- (4) Naturalisasi – prosedur ini melibatkan penggantian elemen budaya sumber dengan elemen yang setara daripada budaya sasaran. Contoh yang diberikan oleh Franco Aixelá (1996) ialah perkataan *dollar* dalam bahasa Inggeris yang diterjemahkan menjadi *duro*, iaitu matawang yang masih digunakan di Sepanyol.
- (5) Pengguguran – melalui prosedur ini, elemen budaya dalam teks sumber digugurkan disebabkan alasan ideologi atau gaya atau kerana elemen budaya tersebut mempunyai tahap kerelevanan yang rendah kepada pembaca sasaran. Contoh yang diberikan oleh Franco Aixelá (1996) ialah *dark Cadillac sedan* yang diterjemahkan menjadi *Cadillac oscuro*, yang bermaksud “Cadillac gelap”. Dalam contoh ini, perkataan *sedan* digugurkan.

- (6) Penciptaan bebas – melalui prosedur ini, penterjemah memasukkan elemen budaya sasaran dalam teks terjemahan. Elemen budaya sasaran ini tidak wujud dalam teks asal dan dicipta sendiri oleh penterjemah.

ANALISIS DAN PERBINCANGAN

Dalam kajian ini, elemen ritual Islam merangkumi apa-apa juga perbuatan yang dilakukan atau ujaran yang diungkapkan secara tetap dan dengan cara yang tertentu, yang mencerminkan kepercayaan seseorang terhadap agama Islam. Dalam novel *Rimba Harapan*, terdapat 31 elemen yang dikenal pasti sebagai elemen ritual Islam. Dalam kategori ini antaranya termasuklah “sembahyang” dan nama-nama waktu sembahyang, “doa”, “wirid”, “ibadat”, “puasa”, “haji”, “tahlil” dan “zikir”. Turut dimasukkan dalam kategori ini ialah ungkapan yang lazimnya diujarkan oleh orang Islam dalam konteks tertentu, misalnya “Alhamdulillah”, “insya-Allah”, “Walaahuaklam” dan “Inna lillahi wa inna illahi rajiun”. Terdapat elemen ritual Islam yang digunakan secara berulang-ulang dalam teks sumber. Oleh itu, setiap pengulangan ini direkodkan untuk meneliti cara perkataan tersebut diterjemahkan kepada bahasa Perancis (rujuk Lampiran).

Bahagian yang seterusnya akan menghuraikan prosedur yang digunakan oleh penterjemah untuk menterjemah elemen ritual yang dikenal pasti dalam bahasa Perancis. Penggunaan setiap prosedur akan dihuraikan melalui contoh yang berkaitan. Setiap contoh yang ditunjukkan akan memaparkan teks dalam bahasa Melayu daripada novel *Rimba Harapan*, terjemahan teks tersebut dalam bahasa Perancis seperti yang terdapat dalam novel *La Jungle de l'Espoir* serta glos dalam bahasa Melayu bagi teks bahasa Perancis tersebut. Elemen ritual Islam yang diteliti pula ditandai dengan huruf tebal dalam teks bahasa Melayu dan juga terjemahannya dalam bahasa Perancis.

Pada bahagian huraian pula, takrifan bagi setiap perkataan dalam bahasa Melayu berdasarkan takrifan yang diberikan oleh Pusat Rujukan Persuratan Melayu (PRPM, 2017), Dewan Bahasa dan Pustaka (DBP) kategori Kamus Bahasa Melayu yang bersumberkan *Kamus Dewan* Edisi Keempat (2005) dan *Kamus Pelajar* Edisi kedua (2008). Takrifan bagi perkataan dalam bahasa Perancis pula berdasarkan kamus bahasa Perancis dalam talian dan *Kamus Perancis Melayu Dewan* (2002).

Berdasarkan analisis yang dilakukan didapati kedua-dua prosedur, iaitu pengekal dan penggantian digunakan dalam terjemahan. Contoh penggunaan prosedur ini dihuraikan dalam bahagian seterusnya.

Prosedur Pengekalan

Penterjemah didapati menggunakan beberapa prosedur khusus yang terangkum di bawah prosedur pengekalan, misalnya pengulangan, glos dalaman, glos luaran dan adaptasi ortografik. Penggunaan prosedur ini dapat dilihat dalam contoh yang berikut.

Prosedur Pengulangan dan Glos Dalaman

Terdapat beberapa elemen ritual dalam agama Islam yang diterjemahkan dengan menggunakan prosedur pengulangan dan glos dalaman, seperti yang dipaparkan dalam Contoh 1.

Contoh 1

Teks sumber : Dia naik, terus masuk, melihat Pak Kia, Sinah, Rahimah dan yang lain-lain menitiskan air mata di keliling anak kecil yang sudah pulang ke rahmatullah itu. ***Inna lillahi wa inna illaihi rajiun.*** (180-181)

Terjemahan : [Il] [monta] [les marches], [entra] [en coup de vent] [et] [vit] [le père Kia], [Sinah] [Rahimah] [et] [les autres] [qui] [pleuraient], [assemblés] [autour de] [la dépouille] [du bébé] [qui] [venait de] [returner] [auprès] [du Créateur]. **[Inna lillahi wa inna illaihi rajiun], [nous] [appartenons] [à] [Allah] [et] [auprès] [de Lui] [nous] [retournons].** (196-197)

Glos : [dia] [memanjat] [tangga], [masuk] [dengan cepat] [dan] [melihat] [Pak Kia], [Sinah] [Rahimah] [dan] [orang lain] [yang] [menangis], [berkumpul] [di sekeliling] [mayat] [bayi] [yang] [baharu sahaja] [kembali] [kepada] [pencipta]. [Inna lillahi wa inna illaihi rajiun], [kita] [milik] [kepada] [Allah] [dan] [kepada] [Nya] [kita] [kembali].

Ungkapan “*inna lillahi wa inna illaihi rajiun*” merupakan ungkapan dalam bahasa Arab yang bermaksud “sesungguhnya kita milik Allah dan kepada-Nya kita kembali”. Ungkapan ini lazimnya diujarkan oleh orang Islam apabila mereka menerima berita kematian atau dilanda apa-apa jua

musibah atau malapetaka. Ungkapan ini merupakan sebahagian daripada ayat al-Quran, iaitu daripada *Surah al-Baqarah*, ayat 156.

Penterjemah mengekalkan ungkapan dalam bahasa Arab ini dalam teks terjemahan bahasa Perancis. Ungkapan ini pula diikuti dengan maksud ungkapan ini dalam bahasa Perancis, “*nous appartenons à Allah et auprès de Lui nous retournons*”, yang secara literalnya bermaksud “kita milik Allah dan kepada-Nya kita kembali”. Terjemahan disampaikan dengan tepat akan maksud ungkapan dalam bahasa Arab tersebut. Penterjemah menyelitkan makna ungkapan bahasa Arab tersebut dalam teks terjemahan supaya makna ungkapan dalam bahasa Arab tersebut jelas kepada pembaca sasaran. Selain menjadikan makna ungkapan tersebut jelas, penggunaan prosedur glos dalaman juga membolehkan pembacaan mereka tidak terganggu.

Satu lagi contoh penggunaan prosedur pengekal dan glos dalaman ialah terjemahan ungkapan “membaca al-Fatihah” (113) kepada “*réciter la sourate al-Fatihah*” (“membaca *Surah al-Fatihah*”) (123). terdapat penambahan perkataan *la sourate* (surah) dalam teks terjemahan.

Prosedur Pengulangan dan Glos Luaran

Dalam beberapa kes, penterjemah menggabungkan prosedur pengulangan dan prosedur glos luaran. Hal ini dapat dilihat dalam Contoh 2.

Contoh 2

- Teks sumber : “Dia suruh kita jangan baca **talkin**. Biar siapa pun yang mati tak payah **talkin**.” (9)
- Terjemahan : [Alors,] [il] [nous] [a dit] [de ne pas] [réciter] [**le talkin**].
[Si] [quelqu’un] [meurt],
[il] [ne faut pas] [réciter] [**le talkin**]. (12)
- Glos : [jadi] [dia] [kita] [telah beritahu] [tidak] [baca] [talkin].
[jika] [siapa] [mati],
[kita] [tidak perlu] [baca] [talkin].

Perkataan “talkin” membawa maksud petunjuk atau peringatan tentang soal jawab dalam kubur yang dibacakan kepada jenazah orang Islam selepas sahaja jasadnya dikebumikan (“Talkin”, t.t.). Dalam contoh ini, dapat dilihat bahawa perkataan “talkin” dikekalkan dalam teks terjemahan

tanpa sebarang perubahan dari segi ejaan. Perkataan “talkin” juga tidak dicetak dengan menggunakan huruf condong.

Selain dikekalkan dalam teks terjemahan, perkataan “talkin” juga disenaraikan pada bahagian *lexique* pada bahagian akhir teks terjemahan. Pada bahagian ini, “talkin” ditakrifkan sebagai “*prière qui s’adresse à la dépouille de la personne que l’on vient d’enterrer, et qui lui rappelle ce qu’il faut répondre aux questions qui lui seront posées par les anges*”, yang bermaksud doa yang ditujukan kepada mayat yang baru dikebumikan, dan mengingatkan mayat tersebut dan orang yang hadir dalam majlis talkin tentang jawapan kepada soalan yang akan ditanya oleh malaikat. Sama seperti prosedur glos dalaman, prosedur glos luaran juga menyebabkan makna elemen ritual Islam tersebut jelas kepada pembaca sasaran. Walau bagaimanapun, tidak seperti prosedur glos dalaman, prosedur glos luaran mungkin mengganggu pembacaan pembaca kerana mereka terpaksa merujuk bahagian akhir teks terjemahan untuk mendapatkan makna bagi perkataan tersebut. Selain perkataan “talkin”, perkataan lain yang diterjemahkan dengan menggunakan prosedur pengulangan dan glos luaran ialah perkataan yang berkaitan dengan waktu sembahyang dan juga ungkapan “Alhamdulillah”.

Contoh yang seterusnya juga melibatkan penggunaan prosedur glos luaran tetapi yang digabungkan dengan prosedur adaptasi ortografik.

Prosedur Adaptasi Ortografik dan Glos Luaran

Contoh 3

- Teks sumber : “Nantilah kejap. Sembahyang **Isyak** dulu,” Zaidi memberi arahan. (27)
- Terjemahan : [Dans un instant]. [Après] [la prière] [d’**Isha’**], [répondit] [Zaidi]. (33)
- Glos : [sekejap lagi]. [selepas] [sembahyang] [**Isha’**], [balas] [Zaidi].

Kesemua lima waktu sembahyang yang diwajibkan dalam agama Islam disebut dalam novel *Rimba Harapan*, dan semuanya diterjemahkan menggunakan gabungan prosedur pengulangan dan glos luaran, kecuali perkataan “Isyak”, yang diubah sedikit ejaannya menjadi “*Isha*” dalam

Jadual 1 Terjemahan elemen ritual berkaitan sembahyang dalam *Rimba Harapan*.

Elemen ritual dalam agama Islam	Padanan dalam bahasa Perancis	Huraian pada bahagian glosari	Maksud
Sembahyang	<i>Prières</i>	<i>Les cinq prières obligatoires sont:</i>	Lima sembahyang wajib adalah:
Subuh	<i>Subuh</i>	<i>au lever du soleil</i>	semasa terbit fajar
Zuhur	<i>Zuhur</i>	<i>au tout début de l'après-midi</i>	semasa awal tengahari
Asar	<i>Asar</i>	<i>en fin d'après-midi</i>	semasa lewat tengahari
Maghrib	<i>Maghrib</i>	<i>au coucher du soleil</i>	semasa matahari terbenam
Isyak	<i>Isha'</i>	<i>après la nuit tombée</i>	selepas gelap

teks terjemahan bahasa Perancis. Oleh itu, dapat dikatakan bahawa perkataan “Isyak” diterjemahkan dengan menggunakan prosedur adaptasi ortografik. Perkataan “*Isha'*”, seperti juga waktu sembahyang yang lain, juga disenaraikan pada bahagian *lexique*, dengan huraian yang jelas. Jadual 1 menunjukkan elemen ritual dalam agama Islam yang berkaitan dengan sembahyang, padanan dalam bahasa Perancis serta huraian yang diberikan serta maksud huraian tersebut.

Selain perkataan “Isyak”, satu lagi elemen ritual Islam yang turut diterjemahkan dengan menggunakan prosedur adaptasi ortografik dan glos luaran ialah perkataan “InsyaAllah”, yang diterjemahkan sebagai “*Inch'Allah*” dan ditakrifkan pada bahagian *lexique* sebagai “*Si Dieu le veut*”, yang bermaksud “jika Tuhan menghendaki”.

Prosedur Pengulangan, Glos Dalaman dan Glos Luaran

Contoh 4

- Teks sumber : Sepanjang-panjang tahlil itu hanya tatkala **berzikir** saja yang ramai berserta. (114)
- Terjemahan : [La plupart des participants] [ne **récitaient** que] [**le zikir**], [**l'affirmation**] [**de foi**] [**en Allah**]. (124)
- Glos : [Kebanyakan peserta] [hanya membaca] [zikir], [penegasan] [kepercayaan] [kepada Allah].

Menurut PRPM (2017), “berzikir” bererti “menyebut-nyebut nama Allah dan mengingati Allah” (“Berzikir”, t.t.). Dalam contoh ini, perkataan “berzikir” diterjemahkan sebagai “*récitaient...zikir, l’affirmation de foi en Allah*”, yang bermaksud “membaca...zikir, penegasan kepercayaan kepada Allah”. Untuk elemen ritual ini, penterjemah menggunakan prosedur pengekalan di samping prosedur glos dalaman, iaitu menggunakan perkataan “zikir” dalam teks terjemahan di samping menyelitkan maksud “zikir” dalam teks itu sendiri. Penerangan maksud “zikir” yang diberikan dalam teks terjemahan menjadikan maknanya lebih jelas. Selain itu, perkataan “zikir” turut dimasukkan pada bahagian *lexique*. Penerangan yang diberikan bagi perkataan “zikir” ialah “*l’affirmation de foi musulmane, La illa ha ill’Allah, qui signifie: ’il n’y a pas d’autre Dieu que Allah*”, yang bererti penegasan kepercayaan orang Islam, *La illa ha ill’Allah*, yang bermaksud, “tiada Tuhan selain Allah”.

Semua perkataan berkaitan ritual Islam yang dikekalkan dalam teks terjemahan dijelaskan maknanya oleh penterjemah, sama ada melalui prosedur glos dalaman atau glos luaran, kecuali satu perkataan, iaitu “bertahlil” (113). Perkataan ini hanya diterjemahkan sebagai “*séance de tahlil*” (“sesi tahlil”) (124) tanpa dijelaskan maksud perkataan “*tahlil*” (sila rujuk Lampiran). Bahagian yang seterusnya akan memaparkan penggunaan prosedur penggantian oleh penterjemah.

Prosedur Penggantian

Prosedur penggantian yang digunakan oleh penterjemah juga melibatkan penggunaan beberapa prosedur khusus, misalnya, sinonim, keuniversalan terhad, keuniversalan mutlak, penyetaraan, pengguguran dan huraian. Penggunaan prosedur ini dapat dilihat dalam contoh yang berikut.

Sinonim

Contoh 5

- Teks sumber : “... Dia nak **naik haji** ...” (153)
- Terjemahan : [Il] [veut] [**faire**] [**le pèlerinage**] [**de La Mecque**]. (167)
- Glos : [Dia] [mahu] [melakukan] [ziarah] [ke Mekah]

Ungkapan “naik haji” menurut PRPM (2017) membawa maksud “pergi ke Mekah kerana menunaikan fardu haji” (“Naik Haji”, t.t.). Ungkapan “naik haji” sebenarnya bersifat implisit kerana ungkapan ini tidak menyatakan secara terang-terangan bahawa kewajipan ini dilaksanakan di Mekah. Hal ini demikian kerana masyarakat Islam di Malaysia sudah sedia maklum bahawa perbuatan menunaikan haji, iaitu rukun Islam yang kelima, melibatkan amalan dan ritual keagamaan yang dilaksanakan di Mekah.

Dalam teks terjemahan, “naik haji” diterjemahkan sebagai “*faire le pèlerinage de La Mecque*”, yang bermaksud “melakukan ziarah ke Mekah”. Berdasarkan kamus *Dictionnaires Français Larousse* (2019), perkataan *pèlerinage* membawa maksud “*voyage d’un ou plusieurs fidèles d’une religion vers un lieu consacré*” maksudnya “perjalanan oleh seorang atau beberapa orang yang mempercayai sesuatu agama ke tempat suci” (“Pèlerinage”, t.t.). *Kamus Perancis Melayu Dewan* (2002, p. 462) pula mentakrifkan *pèlerinage* sebagai “ziarah, lawatan ke tanah suci”. Oleh itu, perkataan *pèlerinage* sebenarnya tidak membawa maksud “naik haji”. Walau bagaimanapun, penambahan ungkapan *de La Mecque* (ke Mekah) menjadikan maksud *pèlerinage* lebih khusus. Penterjemah dalam hal ini menggantikan ungkapan “naik haji” dengan ungkapan yang bersinonim dengannya.

Penterjemah juga menggunakan prosedur sinonim dengan cara yang unik dalam Contoh 6.

Contoh 6

Teks sumber : Orang itu **memberi salam**. (153)

Terjemahan : [Quelqu’un] [**l’appelait**] [- **Assalamualaikum**]. (37-38)

Glos : [Seseorang] [memanggilnya] [Assalamualaikum]

Menurut (PRPM, 2017), ungkapan “memberi salam” bermaksud “mengucapkan kata hormat (seperti assalamualaikum) dan sebagainya” (“Memberi Salam”, t.t.). Seperti juga ungkapan “naik haji”, ungkapan “memberi salam” juga bersifat implisit. Masyarakat Islam di Malaysia lazimnya dapat memahami bahawa ungkapan “memberi salam” membawa maksud “mengucapkan Assalamualaikum”, dan ungkapan “Assalamualaikum” pula membawa maksud “selamat sejahtera kepada kamu semua”.

Dalam teks terjemahan bahasa Perancis, ungkapan dalam bahasa Melayu yang bersifat implisit ini diterjemahkan oleh penterjemah dengan menggunakan ungkapan yang bersinonim dengannya, iaitu “Assalamualaikum”. Contoh ini kelihatan menarik kerana penterjemah menggunakan ungkapan dalam bahasa Arab sebagai padanan bagi ungkapan “memberi salam” yang bersifat implisit dalam teks sumber. Perlu dijelaskan juga bahawa perkataan “Assalamualaikum” tidak dimasukkan pada bahagian *lexique* dalam teks terjemahan. Oleh itu, tidak jelas sejauh mana padanan yang diberikan dapat difahami dengan sepenuhnya oleh pembaca sasaran.

Keuniversalan Terhad

Contoh 7

- Teks sumber : Sekali sekala, hari Jumaat pergi ke masjid, mendengar **khutbah** yang mengatakan qada dan qadar Tuhan telah ditentukan. (39)
- Terjemahan : [De temps en temps], [ils] [allaient] [à] [la mosquée] [le vendredi] [et] [écoutaient]
[**le sermon**] [qui] [leur disait] [que] [tout] [était déjà] [prédéterminé] [sur] [terre].(46)
- Glos : [Kadangkala], [mereka] [pergi] [ke] [masjid] [hari Jumaat] [dan] [mendengar]
[syarahan agama/khutbah] [yang] [mereka diberitahu] [bahawa] [semua] [telah] [ditentukan] [di atas] [bumi]

Perkataan “khutbah” menurut (PRPM, 2017) membawa maksud “syarahan yang berisi ajaran atau nasihat mengenai agama dan lain-lain” (“Khutbah”, t.t.). Dalam konteks ayat dalam Contoh 7, “khutbah” merupakan syarahan yang dilakukan sebelum solat Jumaat dan disampaikan oleh seorang khatib atau orang yang menyampaikan khutbah. Dalam contoh ini, perkataan “khutbah” diterjemahkan dengan menggantikannya dengan perkataan *sermon*, yang ditakrifkan oleh kamus *Larousse* (2019) sebagai “*prédication faite au cours de la messe*” (syarahan yang dilakukan semasa sesi *Mass*) (“Sermon”, t.t.). *Kamus Perancis Melayu Dewan* (“Sermon”, 2002, p. 575) pula mentakrifkan *sermon* sebagai “khutbah”. Penggantian perkataan “khutbah” dengan *le sermon* dirujuk sebagai keuniversalan terhad kerana perkataan *le sermon* mempunyai konotasi keagamaan

khususnya berkaitan agama Kristian dalam budaya sasaran. Walaupun perkataan *le sermon* tidak mencerminkan dengan tepat maksud yang ingin disampaikan melalui penggunaan perkataan “khutbah”, penggunaan padanan *le sermon* diandaikan dapat menyampaikan maksud yang hampir sama dengan penggunaan perkataan “khutbah”, dalam teks sumber.

Satu lagi contoh penggunaan prosedur keuniversalan terhad dapat dilihat pada terjemahan perkataan “sembahyang”, “doa”, “beribadat” dan “tahlil”. Hampir semua elemen ritual ini diterjemahkan dengan menggunakan perkataan *prière*, yang bermaksud “*acte rituel par lequel on s’adresse à une divinité ou à ses intercesseurs*” (perbuatan ritual yang melaluinya kita merujuk atau memohon kepada Tuhan atau perantaranya) (*Dictionnaires Français Larousse*, 2019). *Kamus Perancis Melayu Dewan* pula mentakrifkan perkataan *prière* sebagai “doa, sembahyang” (*Kamus Perancis Melayu Dewan*, 2002, p. 500). Jelas bahawa perkataan *prière* tidak mencerminkan dengan tepat maksud yang didukung oleh perkataan “sembahyang”, “doa”, “beribadat” dan “tahlil”. Walau bagaimanapun, penggunaan perkataan *prière* sebagai padanan bagi perkataan tersebut dapat memberikan gambaran umum tentang maknanya kepada pembaca sasaran.

Keuniversalan Mutlak

Contoh 8

Teks sumber	: Dia berdoa moga-moga adiknya ini mencapai kekayaan yang menyenangkan bukan kekayaan yang menyusahkan. (82)
Terjemahan	: [Il] [souhaitait] [de tout cœur] [que] [son frère] [obtienne] [une] [richesse] [qui] [facilite] [l’existence], [et] [non pas] [une] [fortune] [qui ne] [lui apporte que] [des soucis]. (91)
Glos	: [dia], [berharap] [sepenuh hati] [yang] [adik lelakinya] [mendapat]

Dalam contoh yang dipaparkan, Pak Kia berdoa supaya adiknya Zaidi mendapat kekayaan yang diberkati dan yang tidak memudaratkan dirinya. Perkataan “berdoa” dalam konteks petikan ini dan dalam konteks kehidupan seorang Islam lazimnya merujuk perbuatan “meminta (memohon) kepada Tuhan; mengucapkan (menyampaikan) doa” (“Berdoa”, t.t.).

Dalam teks terjemahan bahasa Perancis, perkataan “berdoa” diterjemahkan sebagai *souhaitait*. Berdasarkan kamus *Larousse* atau

Dictionnaires Français Larousse, perkataan *souhaitait* berasal daripada perkataan *souhaiter*, yang bermaksud “*désirer quelque chose, en former le vœu, le souhait*” (mengkehendaki sesuatu, menzahirkan hasrat, keinginan) (*Dictionnaires Français Larousse*, 2019) (“Souhaitait”, t.t.). *Kamus Perancis Melayu Dewan* (“Souhaiter”, 2002, p. 585) pula mentakrifkan perkataan *souhaiter* sebagai “mengharapkan, menginginkan”. Penterjemahan perkataan “berdoa” kepada *souhaitait* diklasifikasikan sebagai prosedur keuniversalan mutlak kerana walaupun perkataan *souhaitait* masih membawa maksud “berharap” dan “menginginkan sesuatu” seperti yang terkandung dalam perkataan “berdoa”, padanan tersebut bersifat neutral dan tidak mempunyai konotasi keagamaan.

Contoh lain bagi penggunaan prosedur keuniversalan mutlak ialah terjemahan perkataan “beramal” (23) kepada *travailler* (berkerja) (28), terjemahan perkataan “berzikir” (24) kepada *chantent* (bernyanyi) (29), terjemahan kata nama “doa” (27) kepada *supplication* (permohonan, rayuan) (33), dan terjemahan kata kerja “doa” (183) kepada *dit* (berkata) (200).

Penyetaraan

Contoh 9

- Teks sumber : Penolong penghulu menggeliat dan membetulkan sandaran pada sandaran kayu yang keras di belakangnya, “**Wallahuaklam**. Siapalah tahu.” (120)
- Terjemahan : [L’assistant du Chef de village] [s’étira] [et] [essaya] [de s’asseoir] [un peu] [plus] [confortablement] [sur] [la banquette de bois] [dur].
- Terjemahan : - [Seul] [Dieu] [le sait]. [Impossible] [de dire]. (131)
- Glos : [Penolong ketua kampung] [menggeliat] [dan] [cuba] [untuk duduk] [sedikit] [lebih] [selesa] [di atas] [bangku kayu] [keras].
- [Hanya] [Tuhan] [yang mengetahui]. [Sukar] [untuk berkata].

Berdasarkan PRPM (2017), “Wallahuaklam” bermaksud, “dan Allah jua yang lebih mengetahui”. Berdasarkan PRPM juga, ungkapan ini merupakan seruan untuk menyatakan keraguan (tidak mengetahui) (“Wallahuaklam”, t.t.). Walaupun ungkapan “Wallahuaklam” merupakan ungkapan dalam bahasa Arab, perkataan ini lazim digunakan oleh masyarakat Islam di Malaysia, khususnya apabila mereka ingin menzahirkan rasa ragu tentang sesuatu dan seterusnya menyatakan bahawa yang benar-benar mengetahui segala-galanya hanyalah Allah.

Dalam contoh ini, ungkapan “Wallahuaklam” diterjemahkan dengan menggantikannya dengan ungkapan “*Seul Dieu le sait*”, yang secara literalnya membawa maksud “hanya Tuhan yang mengetahui”. Ungkapan ini hampir sama dengan ungkapan yang lazimnya digunakan dalam bahasa Perancis, “*Dieu seul le sait*”, yang membawa maksud “*les raisons, les causes sont obscures, inconnues*” (punca, sebab yang tidak jelas, tidak diketahui) (“*Dieu seul le sait*”, t.t.) *Dictionnaires Français Larousse* (2019). Oleh itu, dapat dikatakan bahawa padanan yang diberikan oleh penterjemah dalam bahasa Perancis mempunyai makna yang setara dengan ungkapan “Wallahuaklam”.

Selain ungkapan “Wallahuaklam” yang diterjemahkan dengan menggantikannya dengan ungkapan yang setara dalam bahasa Perancis, satu lagi ungkapan yang juga diterjemahkan dengan menggunakan prosedur yang sama ialah “Alhamdulillah”. Ungkapan “Alhamdulillah”, yang bermaksud “segala pujian bagi Allah” dan merupakan “ungkapan menyatakan syukur” (“Alhamdulillah”, t.t.) diterjemahkan dengan menggantikannya dengan ungkapan yang setara dalam bahasa Perancis, iaitu “*Dieu soit loué*”, yang bermaksud “*exclamations traduisant le soulagement, ou la satisfaction*” (“seruan yang meluahkan rasa lega atau rasa puas hati”) (“*Dieu soit loué*”, t.t.).

Pengguguran

Contoh 10

Teks sumber : “...Sebenarnya memang bukan Pak Abu dengan Pak Kia saja yang **berdoa** dan sembahyang hajat hampir setiap malam...” (133)

Terjemahan : [Ce n’est pas seulement] [le père Abu] [et] [le père Kia] [qui] [font] [des prières] [spéciales] [chaque soir]... (145)

Glos : [Bukan sahaja] [Pak Abu] [dan] [Pak Kia] [yang] [membuat] [sembahyang] [istimewa] [setiap malam]

Contoh ini memaparkan dua elemen ritual dalam agama Islam, iaitu “berdoa” dan “sembahyang hajat”. Perkataan “berdoa” membawa maksud “bermohon kepada Tuhan; mengucapkan (menyampaikan) doa” (“Berdoa”, t.t.). “Sembahyang hajat” pula bermaksud kepada “sembahyang khas untuk memohon sesuatu (kepada Allah)” (“Sembahyang Hajat”, t.t.). Dapat dilihat daripada terjemahan dan glos yang diberikan bahawa perkataan “berdoa” tidak diterjemahkan ke dalam bahasa Perancis. Penterjemah

menggugurkan perkataan ‘berdoa’ dan hanya mengekalkan “sembahyang hajat’, yang diterjemahkan sebagai “*des prières spéciales*”, yang secara literalnya membawa maksud “sembahyang istimewa”.

Selain prosedur-prosedur yang telah dihuraikan sebelum ini, analisis juga menunjukkan bahawa penterjemah menterjemah ritual Islam dalam novel *Rimba Harapan* dengan menggantikannya dengan huraiannya. Perkara ini dapat dilihat dalam Contoh 11.

Contoh 11

- Teks sumber : Tapi pernyataan sukacita dilakukan dengan Pak Abu **membayar nazarnya**. (185)
- Terjemahan : [Mais] [au lieu de] [cela], [ils] [exprimèrent] [leur joie] [**en organisant**] [**un**] [**grand**] [**repas**], [**comme**] [**le père Abu**] [**l’avait promis**]. (201)
- Glos : [tetapi] [daripada] [hal itu], [mereka] [menunjukkan] [kegembiraan mereka] [sambil mengatur] [satu] [besar] [hidangan] [seperti] [Pak Abu] [telah janjikan]

Perkataan “nazar” ialah perkataan dalam bahasa Arab yang membawa maksud “janji untuk berbuat sesuatu apabila tercapai hajat, kaul, niat” (“Nazar”, t.t.). Perkataan “nazar” juga mempunyai konotasi keagamaan dan disebut dalam al-Quran, iaitu dalam *Surah al-Insan*, ayat 7. Dalam contoh ini, Pak Abu berasa gembira kerana kerja membakar tanah telah berjaya diselesaikan. Oleh sebab perkara yang dihajatnya telah tercapai, Pak Abu “membayar nazar” atau melunaskan janji yang telah dibuatnya sebelum itu untuk menzahirkan kegembiraannya.

Dalam teks terjemahan, ungkapan “membayar nazar” diterjemahkan dalam bentuk huraian. Dalam huraian ini, penterjemah menyatakan bahawa rasa kegembiraan Pak Abu ditunjukkan dengan mengadakan kenduri secara besar-besaran, dan bahawa kenduri itu merupakan janji yang telah dibuat oleh Pak Abu sebelum ini. Konsep “nazar” yang terdapat dalam teks sumber disampaikan kepada pembaca sasaran sebagai sesuatu yang dijanjikan oleh Pak Abu (“*le père Abu l’avait promis*”). Walau bagaimanapun, ungkapan “*le père Abu l’avait promis*” tidak mempunyai konotasi keagamaan seperti yang terkandung dalam perkataan “nazar”.

KESIMPULAN

Salah satu cabaran utama dalam melakukan terjemahan adalah untuk memastikan pembaca yang disasarkan dapat memahami teks terjemahan dengan mudah. Penyampaian makna yang tepat oleh penterjemah amat penting sekali khususnya jika teks yang diterjemah melibatkan elemen keagamaan dan jika pembaca sasaran mempunyai kepercayaan agama yang berlainan dengan pembaca teks sumber.

Kajian ini dilakukan untuk mengenal pasti elemen ritual Islam yang terdapat dalam teks sumber bahasa Melayu dan seterusnya menentukan dan menghuraikan prosedur yang digunakan oleh penterjemah untuk menterjemah elemen ritual tersebut dalam bahasa Perancis. Kajian terdahulu tentang terjemahan elemen keagamaan dalam teks fiksiyen menunjukkan bahawa penterjemah menggunakan pelbagai prosedur dalam usaha untuk menterjemah elemen keagamaan daripada satu bahasa kepada satu bahasa yang lain. Dalam kajian ini, penterjemah didapati menggunakan prosedur pengekalan, iaitu elemen ritual Islam dikekalkan dalam teks terjemahan dan maknanya dihuraikan, sama ada dalam teks atau pada glosari yang disediakan. Prosedur pengekalan ini secara umumnya memperlihatkan usaha penterjemah untuk mengekalkan keaslian teks sumber di samping memastikan teks sasaran dapat difahami dengan tepat oleh pembaca sasaran. Selain menggunakan prosedur pengekalan, penterjemah juga didapati menggunakan prosedur penggantian. Walaupun prosedur ini mengakibatkan kehilangan elemen keagamaan yang terkandung dalam teks sumber, penggunaan prosedur ini dilihat dapat membantu pembaca sasaran untuk memahami teks terjemahan dengan lebih mudah.

Kajian ini menunjukkan bahawa penterjemah dapat menggabungkan kedua-dua prosedur pengekalan dan penggantian dalam penterjemahan teks yang melibatkan elemen keagamaan. Kajian seperti ini penting kerana dapat memberikan panduan kepada penterjemah untuk melakukan penterjemahan. Lebih banyak kajian seperti ini perlu dilakukan supaya para penterjemah dapat mempelajari dan menggunakan pelbagai prosedur dalam terjemahan dan seterusnya memastikan pembaca sasaran dapat menghayati dan memahami teks terjemahan dengan baik.

RUJUKAN

- Agama. (t.t.). Dlm. Pusat Rujukan Persuratan Melayu, DBP. Dicapai 4 Mac 2019 daripada <http://prpm.dbp.gov.my/Cari1?keyword=agama>.
- Alhamdulillah. (t.t.). Dlm. Pusat Rujukan Persuratan Melayu, DBP. Dicapai 4 Mac 2019 daripada <http://prpm.dbp.gov.my/Cari1?keyword=alhamdulillah>.
- Baker, M. (2011). *In Other Words: A Coursebook on Translation* (2nd ed.). London & New York: Routledge.

- Cambridge Dictionary*. (2019). Dicapai daripada <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/ritual>.
- Clack, B. & Clack, B.R. (2008). *The Philosophy of Religion: A Critical Introduction*. Cambridge: Polity Press.
- Dictionnaires Français Larousse. (2019). Dicapai daripada <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/savoir/71232/locution?q=dieu+seul+le+sait#174856>.
- Dieu seul le sait. (t.t.). Dlm. Dictionnaires Français Larousse. Dicapai daripada <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/savoir/71232/locution?q=dieu+seul+le+sait#174856>.
- Dieu soit loué. (t.t.). Dlm. Dictionnaires Français Larousse. Dicapai daripada <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/Dieu/25419/locution?q=dieu+soit+loue#170851>.
- Elewa, A. (2014). Features of Translating Religious Texts. *Journal of Translation*, 10(1), 25-33.
- Franco Aixelá, J. (1996). Culture-specific items in translation. R. Álvarez & M.C.A. Vidal, (Eds.), *Translation, Power, Subversion*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Green, Graham. (1940). *The Power and the Glory*. United Kingdom: n.p.
- Holt, M. (2004). Translating Islamist discourse. S. Faiq, (Ed.), *Cultural Encounters in Translation from Arabic*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Hesse, Hermann K. (1951). *Siddhartha*. U.S.: A New Direction Books.
- Idris Mansor. (2012). Acceptability in the Translation into Malay of Rihlat Ibn Battutah. *Kemanusiaan: The Asian Journal of Humanities*, 19(2), 1-18.
- Ilias Zaidi. (2007). Alam Melayu-Muslim dalam sastera. Nor Azah Abd. Aziz & Rozlan Mohamed Noor, (Eds.), *Warna Perang: Hadiah Sastera 2006 Kumpulan Utusan*. Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributors.
- Kamus Dewan*. (2005). Edisi keempat. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Kamus Pelajar*. (2008). Edisi kedua. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Kamus Perancis Melayu Dewan*. (2002). Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Keris Mas. (1986). *Rimba Harapan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Keris Mas. (2009). *La Jungle de l'Espoir*. Kuala Lumpur: Institut Terjemahan & Buku Malaysia.
- Khaled Hosseini. (2003). *The Kite Runner*. New York: Riverhead Books.
- Khutbah. (t.t.). Dlm. Pusat Rujukan Persuratan Melayu, DBP. Dicapai 4 Mac 2019 daripada <http://prpm.dbp.gov.my/Cari1?keyword=khutbah>.
- Larson, M.L. (1984) *Meaning-Based Translation: A Guide to Cross-Language Equivalence*. Lanham & New York: University Press of America.
- Mehawesh, M. & Sadeq, A. (2014). Islamic Religious Expressions in the Translation of Naguib Mahfouz Novel “The Beginning and the End”. *Research on Humanity and Social Sciences*, 4(12), 7-18.
- Memberi salam. (t.t.). Dlm. Pusat Rujukan Persuratan Melayu, DBP. Dicapai 4 Mac 2019 daripada <http://prpm.dbp.gov.my/Cari1?keyword=memberi+salam>.
- Molloy, M. (2002). *Experiencing the World's Religions: Tradition, Challenge and Change* (2nd ed.). California: Mayfield Publishing.
- Muhaidat, F. & Neimneh, S. (2011). Translators as Intercultural Mediators: Translating Religious Expressions in Naguib Mahfouz's Palace of Desire

- into English. *Higher Education of Social Sciences*, 1(1), 14-23.
- Naguib Mahfouz. (1981). *Children of Gebelawi*. Translated by Peter Theroux. Heinemann.
- Naguib Mahfouz. (2011). *Palace of Desire*. Translated by William Maynard Hutchins, Lorne M. Kenny and Olive E. Kenny. New York: Anchor Books.
- Naguib Mahfouz. (2016). *The Beginning and the End*. Translated by Ramses Hanna. Awad and edited by Mason Rossiter Smith. Cairo: American University in Cairo.
- Naik haji. (t.t.). Dlm. Pusat Rujukan Persuratan Melayu, DBP. Dicapai daripada <http://prpm.dbp.gov.my/Cari1?keyword=naik+haji>.
- Nazar. (t.t.). Dlm. Pusat Rujukan Persuratan Melayu, DBP. Dicapai daripada <http://prpm.dbp.gov.my/Cari1?keyword=nazar>
- Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall.
- Pirnajmuddin, H. & Zamani, B. (2012). A Study of the Translations of Terms Related to Practical Laws of Religion (furū al-dīn): Raising Students' Awareness of Culture-bound Items. *Applied Research in English*, 1(2), 71-82.
- Pusat Rujukan Persuratan Melayu, DBP. (2017). Dicapai daripada <http://prpm.dbp.gov.my/>
- Reese, W.L. (1980). *Dictionary of Philosophy and Religion: Eastern and Western Thought*. New Jersey: Humanities Press.
- Ritual. (t.t.). Dlm. *Cambridge Dictionary*. Dicapai 4 Mac 2019 daripada <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/ritual>.
- Sembahyang hajat. (t.t.). Dlm. Pusat Rujukan Persuratan Melayu, DBP. Dicapai 4 Mac 2019 daripada <http://prpm.dbp.gov.my/Cari1?keyword=sembahyang+hajat>.
- Sermon. (t.t.). Dlm. Dictionnaires Français Larousse. Dicapai pada 4 Mac 2019 daripada <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/sermon/72306?q=sermon#71497>.
- Sermon. (2002). Dlm. Kamus Perancis Melayu Dewan. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Souhaitait. (t.t.). Dlm. *Dictionnaires Français Larousse*. Dicapai pada 4 Mac 2019 daripada <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/souhaiter/73654?q=souhaitait#72828>.
- Souhaiter. (2002). Dlm. *Kamus Perancis Melayu Dewan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Talkin. (t.t.). Dlm. Pusat Rujukan Persuratan Melayu, DBP. Dicapai daripada 4 Mac 2019 <http://prpm.dbp.gov.my/Cari1?keyword=talkin>.
- Smart, N. (1969). *The Religious Experience of Mankind*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Teilanyo, D. (2007). Culture in Translation: The Example of J.P Clark's The Ozidi Saga. *Babel*. 53(1), 1-21.
- Wallahuaklam. (t.t.). Dlm. Pusat Rujukan Persuratan Melayu, DBP. Dicapai 4 Mac 2019 daripada <http://prpm.dbp.gov.my/Cari1?keyword=wallahuaklam>

Received: 19 November 2019

Accepted: 5 August 2019

LAMPIRAN

Elemen ritual Islam dalam novel Rimba Harapan, terjemahannya dalam bahasa Perancis dan prosedur terjemahan yang digunakan.

Bil.	Elemen ritual Islam	hlm.	Terjemahan	hlm.	Prosedur (K = pengekalan) (G = penggantian)
1.	talkin	(9)	<i>talkin</i>	(12)	K: pengulangan + glos luaran
2.	sembahyang	(10)	<i>prières</i>	(13)	G: keuniversalan terhad + glos luaran
		(22)	<i>prière</i>	(27)	G: keuniversalan terhad + glos luaran
		(23)	<i>prière</i>	(29)	G: keuniversalan terhad + glos luaran
		(27)	<i>prières</i>	(33)	G: keuniversalan terhad + glos luaran
		(29)	<i>prière</i>	(36)	G: keuniversalan terhad + glos luaran
		(133)	<i>prières</i>	(145)	G: keuniversalan terhad + glos luaran
		(192)	<i>faire sa prière</i>	(209)	G: keuniversalan terhad + glos luaran
(205)	<i>prier</i>	(222)	G: keuniversalan terhad + glos luaran		
3.	sembahyang hajat	(133)	<i>prières spéciales</i>	(145)	G: keuniversalan terhad
4.	sembahyang subuh	(41)	<i>la prière de Subuh</i>	(47)	K: pengulangan + glos luaran
5.	Alhamdulillah	(17)	<i>par la grâce d'Allah</i>	(21)	G: sinonim
		(34)	<i>Alhamdulillah</i>	(33)	K: pengulangan + glos luaran
		(62)	<i>Alhamdulillah</i>	(69)	K: pengulangan + glos luaran
		(82)	<i>Alhamdulillah</i>	(91)	K: pengulangan + glos luaran
		(183)	<i>Dieu soit loué</i>	(199)	G: penyetaraan
6.	doa	(22)	<i>prières</i>	(27)	G: keuniversalan terhad
		(27)	<i>supplications</i>	(33)	G: keuniversalan mutlak
		(101)	<i>prière</i>	(111)	G: keuniversalan terhad
		(101)	<i>prière</i>	(111)	G: keuniversalan terhad
		(123)	<i>pria</i>	(134)	G: keuniversalan terhad

Bil.	Elemen ritual Islam	hlm.	Terjemahan	hlm.	Prosedur (K = pengekalan) (G = penggantian)
		(133)	<i>prière</i>	(145)	G: keuniversalan terhad
		(183)	<i>dit</i>	(200)	G: keuniversalan mutlak
	berdoa	(80)	<i>pria</i>	(90)	G: keuniversalan terhad
		(82)	<i>souhaitait</i>	(91)	G: keuniversalan mutlak
		(91)	<i>pria</i>	(101)	G: keuniversalan terhad
		(109)	<i>prière</i>	(119)	G: keuniversalan terhad
		(133)	-	(145)	G: pengguguran
	membaca doa	(113)	<i>mener la séance de prières</i>	(123)	G: keuniversalan terhad
		(113)	<i>diriger les prières</i>	(123)	G: keuniversalan terhad
		(113)	<i>récite la prière</i>	(123)	G: keuniversalan terhad
		(113)	<i>menait la séance de prières</i>	(123)	G: keuniversalan terhad
(113)		<i>continuer par une supplique</i>	(124)	G: keuniversalan mutlak	
7.	doa selamat	(105)	<i>seance de prières</i>	(115)	G: keuniversalan terhad
8.	wirid	(22)	<i>supplications</i>	(27)	G: keuniversalan mutlak
9.	beramal	(23)	<i>travailler</i>	(28)	G: keuniversalan mutlak
10.	beribadat	(23)	<i>faire la prière</i>	(29)	G: keuniversalan terhad
		(23)	<i>prier</i>	(28)	G: keuniversalan terhad
		(27)	<i>prier</i>	(33)	G: keuniversalan terhad
	ibadat	(24)	<i>acte religieux</i>	(29)	G: keuniversalan terhad
amal ibadat	(39)	<i>acte de foi</i>	(46)	G: keuniversalan terhad	
11.	Zuhur	(23)	<i>Zohor</i>	(28)	K: pengulangan + glos luaran
		(88)	<i>Zuhur</i>	(98)	K: pengulangan + glos luaran
		(91)	<i>prière de Zuhur</i>	(100)	K: pengulangan + glos luaran
		(98)	<i>Zuhur</i>	(108)	K: pengulangan + glos luaran
		(123)	<i>Zuhur</i>	(134)	K: pengulangan + glos luaran
		(236)	<i>Zuhur</i>	(256)	K: pengulangan + glos luaran
	Lohor	(137)	<i>prière de Zuhur</i>	(149)	K: pengulangan + glos luaran
		(195)	<i>Zuhur</i>	(212)	K: pengulangan + glos luaran

Bil.	Elemen ritual Islam	hlm.	Terjemahan	hlm.	Prosedur (K = pengekalan) (G = penggantian)
	sembahyang Zuhur	(23)	<i>prière de Zuhur</i>	(28)	K: pengulangan + glos luaran
12.	Asar	(23)	<i>Asar</i>	(28)	K: pengulangan + glos luaran
		(86)	<i>Asar</i>	(96)	K: pengulangan + glos luaran
	sembahyang Asar	(108)	<i>Asar</i>	(118)	K: pengulangan + glos luaran
13.	puasa	(24)	<i>jeûne</i>	(29)	G: keuniversalan terhad
		(27)	<i>jeûner</i>	(33)	G: keuniversalan terhad
14.	zakat	(24)	<i>aumône</i>	(29)	G: keuniversalan terhad
15.	haji	(24)	<i>pèlerinage</i>	(29)	G: keuniversalan terhad
	naik haji	(153)	<i>faire le pèlerinage de La Mecque</i>	(167)	G: sinonim
		(205)	<i>faire le pèlerinage de La Mecque</i>	(221)	G: sinonim
16.	berzikir	(24)	<i>chantent</i>	(29)	G: keuniversalan mutlak
		(114)	<i>...récitaient ...le zikir, l'affirmation de foi en Allah</i>	(124)	K: pengulangan + glos dalaman + glos luaran
17.	tahlil	(27)	<i>réciter le Cora</i>	(33)	G: keuniversalan terhad
		(109)	<i>les prières</i>	(119)	G: keuniversalan terhad
	bertahlil	(113)	<i>séance de tahlil</i>	(124)	K: pengulangan
18.	Isyak	(27)	<i>Isha'</i>	(33)	K: adaptasi ortografik + glos luaran
		(192)	<i>Isha'</i>	(208)	K: adaptasi ortografik + glos luaran
		(29)	<i>Isha'</i>	(36)	K: adaptasi ortografik + glos luaran
19.	mengambil air sembahyang	(30)	<i>faire ses ablutions</i>	(36)	G: keuniversalan terhad
		(84)	<i>faire ses ablutions</i>	(93)	G: keuniversalan terhad
		(195)	<i>faisait ses ablutions</i>	(212)	G: keuniversalan terhad
20.	memberi salam	(30)	<i>...l'appelait: Assalamualaikum</i>	(36-37)	G: sinonim
21.	khutbah	(39)	<i>le sermon</i>	(46)	G: keuniversalan terhad
22.	sedekah	(38)	<i>les dons</i>	(45)	G: keuniversalan terhad
23.	insya-Allah	(40)	<i>Inch'Allah</i>	(46)	K: adaptasi ortografik + glos luaran
		(62)	<i>Inch'Allah</i>	(69)	K: adaptasi ortografik + glos luaran

Bil.	Elemen ritual Islam	hlm.	Terjemahan	hlm.	Prosedur (K = pengekalan) (G = penggantian)
		(82)	<i>Inch'Allah</i>	(91)	K: adaptasi ortografik + glos luaran
		(102)	<i>Inch'Allah</i>	(112)	K: adaptasi ortografik + glos luaran
		(114)	-	(125)	G: pengguguran
		(132)	<i>Inch'Allah</i>	(144)	K: adaptasi ortografik + glos luaran
		(194)	<i>Inch'Allah</i>	(210)	K: adaptasi ortografik + glos luaran
		(261)	<i>Inch'Allah</i>	(283)	K: adaptasi ortografik + glos luaran
24.	mengaji	(46)	études le Coran	(53)	G: sinonim
		(123)	<i>lire le Coran</i>	(134)	G: sinonim
25.	menyunatkan	(108)	<i>circuncision</i>	(118)	G: sinonim
	bersunat	(123)	<i>circuncisio</i>	(134)	G: sinonim
		(182)	<i>circuncis</i>	(198)	G: sinonim
26.	maghrib	(111)	<i>la prière de Maghrib</i>	(121)	K: pengulangan + glos dalaman + glos luaran
27.	membaca al-Fatihah	(113)	<i>réciter la sourate al-Fatihah</i>	(123)	K: pengulangan + glos dalaman
28.	Wallahualaklam	(120)	<i>seul Dieu le sait</i>	(131)	G: penyetaraan
29.	khatam Quran	(123)	<i>fini de lire (le Coran)</i>	(134)	G: sinonim
	khatam	(123)	<i>terminé sa première lecture du Coran</i>	(134)	G: sinonim
	khatam membaca Quran	(189)	<i>fini de lire le Coran</i>	(205)	G: sinonim
30.	Inna lillahi wa inna illahi rajiun	(181)	<i>Inna lillahi wa inna illahi rajiun, nous appartenons à Allah et auprès de Lui nous retournons</i>	(197)	K: pengulangan + glos dalaman
31.	membayar nazar	(185)	<i>en organisant un grand repas, comme le père Abu l'avait promis</i>	(201)	G: huraian